

A LÁTHATATLAN DÖNTÉS

2026

Alagi Szilárd

A LÁTHATATLAN DÖNTÉS
A KRITIKUS FELZÁRKÓZÁSI HATÁR ÉS A FELZÁRKÓZÁSI DÖNTÉSI
MÁTRIX ELMÉLETI MODELLJE

KÉSZÍTETTE ÉS SZERKESZTETTE

ALAGI SZILÁRD

2026

Tartalom

Absztrakt	3
Bevezetés	4
Szakirodalmi áttekintés	4
Társadalmi felzárkózás, kirekesztődés és szükségletalapú beavatkozások.....	4
A döntési logika szerepe a felzárkóztatásban: a street-level bureaucracy megközelítése	6
A felzárkózás normatív alapja: a képességszemlélet	6
A működtethetőség kérdése: a realista értékelés perspektívája	7
Komplex adaptív rendszerek és fejlesztő értékelés	8
Gondoskodásetika, társadalmi igazságosság és a felzárkóztatás erkölcsi dimenziója	9
Kutatási rés és elméleti hozzájárulás	10
1. táblázat. A tanulmány kulcsfogalmai.....	11
A Felzárkózási Döntési Mátrix (FDM): egy integrált döntési modell	12
Az FDM három alapidimenziója	12
2. táblázat. Az FDM dimenziói és értelmezésük.....	13
Beavatkozási Egyensúly	13
Kritikus Felzárkózási Határ	13
A Felzárkózási Döntési Mátrix szerkezete	14
3. táblázat. Beavatkozási szintek az FDM alapján	14
A beavatkozási határ etikai dilemmái és a méltányosság kérdése	14
Következtetések és további kutatási irányok	15
Abstract	16
Felhasznált irodalom	17

Absztrakt

A társadalmi felzárkózásról, valamint a kapcsolódó beavatkozások szintereiről szóló szakirodalom hagyományosan a szükségletek azonosítására, a beavatkozások kialakítására és az eredmények értékelésére koncentrált. Lényegesen kevesebb figyelem irányul azonban arra a döntési folyamatra, amely meghatározza, hogy egy adott helyzetben egyáltalán történik-e beavatkozás, illetve milyen formában valósul meg az.

Jelen tanulmány abból a feltevésből indul ki, hogy a társadalmi felzárkózást támogató rendszerek működésének megértéséhez nem elegendő a szükségletek vizsgálata, szükséges a döntési logikák mögöttes feltárása is. A tanulmány a társadalmi kirekesztődés, a street-level bureaucracy, a képességszemlélet, a realista értékelés, a komplex adaptív rendszerek és a gondoskodásetika szakirodalmára építve egy új értelmezési keretet javasol. Ennek keretében **bevezeti a Kritikus Felzárkózási Határ fogalmát**, amely azt a pontot jelöli, ahol az érintett családok, személyek szükségleteinek komplexitása és növekedése már nem növeli, hanem csökkenti a beavatkozás valószínűségét, mivel a rendszer működtethetőségi és hatásossági feltételei sérülnek.

A tanulmány második elméleti hozzájárulása a **Beavatkozási Egyensúly fogalmának kidolgozása**, amely a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás közötti egyensúlyi állapotot írja le. A fogalmi keret operacionalizálására a tanulmány bemutatja a **Felzárkózási Döntési Mátrixot (FDM)**, amely háromdimenziós döntéstámogató modellként értelmezi a felzárkózást támogató döntéseket. A modell célja nem a döntések automatizálása, hanem a szakmai mérlegelés láthatóvá és reflektálhatóvá tétele. A tanulmány amellet érvel, hogy a „felzárkóztatás” határa nem elsősorban technikai természetű, hanem döntési és erkölcsi határ, amelynek felismerése új perspektívát nyithat a társadalmi felzárkózás támogatásának elméleti és gyakorlati megközelítésében.

Kulcsszavak: #társadalmi felzárkózás, #döntéshozatal, #street-level bureaucracy, #capability approach, #realista értékelés, #kritikus felzárkózási határ, #Felzárkózási Döntési Mátrix, #gondoskodásetika

Bevezetés

A társadalmi felzárkózást támogató komplex programok eredményes megvalósítása a 21. század egyik jelentős társadalom, oktatás és gazdaságpolitikai kihívása. A társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység, a korai iskolaelhagyás, az elsődleges munkaerőpiacról való kiszorulás, a társadalmi mobilitás hiánya, a generációkon átívelő mentális és pszichoszociális berögződések, valamint a társadalmi kirekesztődés jelenségei olyan összetett problémarendszert alkotnak, amelyre a modern jóléti államok és intézményeik, valamint általuk biztosított szolgáltatások folyamatosan keresik a megfelelő válaszokat.

A társadalmi felzárkóztatásról szóló szakmai gondolkodás középpontjában hagyományosan a szükségletek állnak. A vonatkozó kutatások jelentős része arra irányul, hogy miként azonosíthatók a hátrányos helyzetek, hogyan mérhetők a kockázatok, és milyen beavatkozások alkalmasak azok csökkentésére. A szakpolitikai dokumentumok és fejlesztési programok többsége szintén abból az előfeltevésből indul ki, hogy a szükségletek felismerése és megfelelő kezelése révén mérsékelhetők a társadalmi hátrányok. A gyakorlat ugyanakkor ennél összetettebb képet mutat. **A társadalmi felzárkózást támogató programok és rendszerek működésében gyakran megfigyelhető, hogy a szükséglet mértéke és a beavatkozás intenzitása között nem áll fenn egyértelmű és lineáris kapcsolat.** Előfordulhat, hogy két hasonló helyzetben lévő személy vagy család eltérő támogatásban részesül, vagy hogy a legsúlyosabb problémák nem eredményezik automatikusan a helyzethez mérten ténylegesen adekvát beavatkozást.

Ez a jelenség arra utal, hogy a beavatkozások mögött olyan döntési mechanizmusok működnek, amelyek túlmutatnak a szükségletek egyszerű azonosításán. A szakembereknek és intézményeknek nem csupán azt kell mérlegelniük, hogy szükség van-e segítségre, hanem azt is, hogy rendelkezésre állnak-e a beavatkozás feltételei, fenntartható-e a támogatási folyamat, és várható-e érdemi változás.

A tanulmány alapfeltevése szerint a társadalmi felzárkóztatás nem csupán támogatási rendszerként, hanem döntési rendszerként is értelmezhető. A felzárkóztatás sikerességét nem kizárólag a rendelkezésre álló erőforrások vagy programok határozzák meg, hanem **azok a döntések is, amelyek kijelölik a beavatkozás lehetőségeit, korlátait és prioritásait.** Ebből a perspektívából a felzárkóztatás egyik legfontosabb kérdése nem az, hogy milyen problémák léteznek, hanem az, hogy a rendszerek miként döntenek ezek kezeléséről. A tanulmány központi tézise szerint a felzárkózás - így a többségi társadalom életszínvonalában való pozitív változás elérésének lehetősége - határa nem ott húzódik, ahol elfogy a jó szándék vagy a szakmai elkötelezettség. A valódi határ ott jelenik meg, ahol a rendszernek döntenie kell saját eszközeinek, kompetenciáinak, felelősségének és erkölcsi vállalásainak korlátairól.

A tanulmány célja egy olyan elméleti keret kidolgozása, amely képes megragadni ezt a döntési dimenziót. A szakirodalom áttekintésére építve bevezetésre kerül a **Kritikus Felzárkózási Határ** fogalma, valamint a **Felzárkózási Döntési Mátrix (FDM)** modellje. A javasolt megközelítés a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás hármasság dimenziója mentén értelmezi a cselekvő felzárkóztatáshoz kapcsolódó döntéseket, és arra tesz kísérletet, hogy láthatóvá tegye azokat a mérlegelési folyamatokat, amelyek a társadalmi beavatkozások hátterében állnak. Mindemellett bevezetésre kerül a **Beavatkozási Egyensúly** fogalma is. A tanulmány e három fogalom bevezetésével kíván hozzájárulni a társadalmi léptékű problémák kezeléséhez.

A tanulmány felépítése a következő:

- először áttekinti a társadalmi felzárkózás, a döntéshozatal, a képességszemlélet, a realista értékelés, a komplex rendszerek és a gondoskodásetika releváns szakirodalmát;
- ezt követően azonosítja a kutatási rést, majd bemutatja a saját fogalmi és modellkeretet;
- végül tárgyalja a modell etikai implikációit és a további kutatási lehetőségeket.

Szakirodalmi áttekintés

Társadalmi felzárkózás, kirekesztődés és szükségletalapú beavatkozások

A társadalmi felzárkózás fogalma az elmúlt évtizedekben a szociálpolitikai, oktatáspolitikai és területfejlesztési diskurzusok egyik központi kategóriájává vált. Bár a fogalom értelmezése országonként és

szakpolitikai kontextusonként eltérő, közös elemként jelenik meg benne a társadalmi hátrányok csökkentésének, az esélyek javításának és a társadalmi részvétel feltételeinek erősítése (Ferge, 2017).

A felzárkózásról való gondolkodás történetileg szorosan kapcsolódik a szegénység és a társadalmi kirekesztődés kutatásához. Townsend (1979) relatív deprivációs elmélete rámutatott arra, hogy a szegénység nem pusztán az anyagi erőforrások hiányát jelenti, hanem olyan társadalmi helyzetet, amely korlátozza az egyének részvételét a közösség által normálisnak tekintett életformákban. A hangsúly így fokozatosan áthelyeződött a pusztán jövedelmi szegénységről a társadalmi részvétel lehetőségeire.

A társadalmi kirekesztődés fogalma tovább bővítette ezt a megközelítést. Silver (1994) és Levitas (2005) munkái rámutattak arra, hogy a kirekesztődés nem egyszeri állapot, hanem többszintű és dinamikus folyamat. A gazdasági, oktatási, kulturális és kapcsolati hátrányok egymást erősítve olyan helyzeteket hozhatnak létre, amelyekből az egyének vagy közösségek saját erőforrásaik segítségével már nehezen képesek kilépni.

A társadalmi felzárkóztatás intézményes rendszerei erre a problémára válaszul alakultak ki. A különböző programok, szolgáltatások és támogatási formák alapvetően abból az előfeltevésből indulnak ki, hogy a szükségletek feltárása és kezelése révén csökkenthetők a hátrányok és növelhetők az életlehetőségek. A szükségletalapú megközelítés ezért a modern jóléti rendszerek egyik meghatározó szervezőelő lett.

A szükségletalapú logika mögött implicit módon az a feltételezés áll, hogy a problémák súlyossága és a beavatkozás intenzitása között pozitív kapcsolat áll fenn. E szerint minél nagyobb a szükséglet, annál indokoltabb a beavatkozás, illetve annál nagyobb erőforrást szükséges a helyzet kezelésére fordítani. A szakpolitikai dokumentumok, a célzási rendszerek és az indikátoralapú támogatási modellek jelentős része ma is ezen az elven működik.

A gyakorlat azonban ennél lényegesen összetettebb képet mutat. A szükségletek azonosítása ugyan elengedhetetlen feltétele a beavatkozásnak, önmagában azonban nem elegendő annak megértéséhez, hogy a különböző rendszerek miért reagálnak eltérően hasonló helyzetekre. Két azonos mértékű szükségletet mutató család, gyermek, vagy közösség esetében jelentősen eltérhet a beavatkozás intenzitása, időtartama vagy akár megvalósulása is.

Ez a jelenség arra utal, hogy a beavatkozási döntések hátterében olyan további tényezők működnek, amelyek túlmutatnak a szükségletek egyszerű mérésén. Ilyen tényező lehet az intézményi kapacitás és rendelkezésre állás, az együttműködési lehetőség és hajlandóság, a szakmai kompetencia, a jogi keretrendszer vagy a várható eredményesség. A szükségletalapú megközelítés ezért bár nélkülözhetetlen, nem képes teljes körű magyarázatot adni a felzárkóztatási rendszerek tényleges működésére.

A magyar szakirodalomban Ferge Zsuzsa (2000, 2017) több alkalommal hangsúlyozta, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése nem kizárólag az erőforrások hiányából fakad, hanem azokból az intézményi mechanizmusokból is, amelyek meghatározzák a különböző társadalmi csoportok hozzáférését a lehetőségekhez. Ez a megközelítés különösen fontos a felzárkóztatás szempontjából, mivel ráirányítja a figyelmet arra, hogy a problémák kezelése nem választható el a döntéshozatali folyamatoktól.

A nemzetközi szakirodalomban hasonló következtetésre jut Atkinson (2015), aki szerint az egyenlőtlenségek kezelése nem csupán újraelosztási kérdés, hanem intézményi és politikai döntések következménye is. A társadalmi problémákra adott válaszok mögött minden esetben olyan normatív és szervezeti logikák húzódnak meg, amelyek meghatározzák, hogy mely szükségletek válnak láthatóvá, melyek kapnak prioritást, és melyek maradnak részben vagy teljesen kezeletlenül.

A felzárkóztatás kutatásának egyik kevésbé vizsgált területe éppen ez a döntési dimenzió. Miközben jelentős szakirodalom foglalkozik a szükségletek mérésével, a hátrányok feltárásával és a programok értékelésével, lényegesen kevesebb figyelem irányul arra, hogy milyen mechanizmusok alakítják a beavatkozási döntéseket. Jelen tanulmány ebből a felismerésből indul ki, és amellett érvel, hogy a társadalmi felzárkóztatás megértéséhez nem elegendő a szükségletek vizsgálata, szükség van a döntési logikák feltárására is.

A döntési logika szerepe a felzárkóztatásban: a street-level bureaucracy megközelítése

A társadalmi felzárkóztatás szakirodalmában hosszú időn keresztül elsősorban a szükségletek, a szolgáltatások és az eredmények álltak a vizsgálatok középpontjában. Kevésbé került előtérbe az a kérdés, hogy a rendszerek milyen döntési folyamatokon keresztül jutnak el egy adott beavatkozás megvalósításához vagy elutasításához. A felzárkóztatási rendszerek működésének megértéséhez azonban nem elegendő a problémák vagy a programok vizsgálata, szükséges annak feltárása is, hogy a döntések milyen szervezeti és szakmai logika mentén születnek.

Ennek értelmezéséhez az egyik legfontosabb elméleti keretet Michael Lipsky street-level bureaucracy elmélete nyújtja (Lipsky, 1980). Lipsky alapvető állítása szerint a közszolgáltatások frontvonalában dolgozó szakemberek nem pusztán végrehajtják a szakpolitikai döntéseket, hanem saját mérlegeléseiken keresztül maguk is alakítják azok tényleges tartalmát. A szociális munkások, pedagógusok, gyermekvédelmi szakemberek, családsegítők és más közvetlen szolgáltatók napi döntései meghatározó szerepet játszanak abban, hogy a politika miként jelenik meg a gyakorlatban.

A street-level bureaucracy elmélet abból indul ki, hogy a frontvonalban dolgozó szakemberek tartós erőforráshiánnyal, időkorlátokkal, növekvő szükségletekkel és összetett problémákkal szembesülnek. Mivel a rendelkezésre álló kapacitások szinte minden esetben korlátozottak, a szakemberek kénytelenek prioritásokat felállítani, egyszerűsítő mechanizmusokat kialakítani és folyamatosan mérlegelni a különböző esetek között.

A felzárkózást támogató rendszerekben ez a jelenség különösen hangsúlyos. **A szakemberek ritkán találkoznak olyan helyzettel, ahol kizárólag szakmai szempontok alapján dönthetnek.** A szükségletek mellett figyelembe kell venniük a rendelkezésre álló erőforrásokat, az intézményi kereteket, az együttműködés lehetőségét, valamint a várható következményeket is. A döntés ezért nem egyszerűen a probléma felismerésének automatikus következménye, hanem komplex mérlegelési folyamat eredménye.

Lipsky elméletének egyik legfontosabb felismerése, hogy a szakpolitikai célok és a gyakorlati megvalósítás között mindig létezik egy értelmezési tér. Ebben a térben a szakemberek saját tapasztalataik, tudásuk, értékeik és szervezeti környezetük alapján döntenek arról, hogy egy adott helyzetben milyen válasz tekinthető megfelelőnek. A felzárkóztatási rendszerek esetében ez azt jelenti, hogy a szükséglet felismerése önmagában még nem határozza meg a beavatkozás formáját vagy intenzitását.

A döntések mögött számos olyan szempont jelenik meg, amely a hagyományos szükségletalapú modellekben kevés figyelmet kap. Ide tartozik például a kapcsolat kialakíthatósága, az együttműködés valószínűsége, a beavatkozás fenntarthatósága vagy a várható eredményesség. A szakemberek gyakran nem azt mérlegelik, hogy szükség van-e segítségre, hanem azt, hogy a rendelkezésre álló feltételek mellett milyen típusú segítség nyújtható felelősen.

Ez a megközelítés közelebb visz annak megértéséhez, hogy miért nem mindig a legnagyobb szükségletű helyzetek kapják a legintenzívebb támogatást. A döntések ugyanis nem kizárólag a szükséglet súlyosságára reagálnak, hanem arra is, hogy a rendszer milyen mértékben képes kapcsolatot kialakítani, jelenlétet fenntartani és eredményt elérni.

Jelen tanulmány ezen a ponton kíván továbblépni. Az alapfeltevés szerint a felzárkóztatási rendszerek döntései három meghatározó dimenzió mentén értelmezhetők: a szükséglet mértéke, a beavatkozás működtethetősége és a várható hatás. A tanulmány állítása szerint a szakmai mérlegelés valójában e három dimenzió közötti egyensúlykeresésként írható le.

A felzárkózás normatív alapja: a képességszemlélet

A társadalmi felzárkóztatás céljának meghatározása nem pusztán szakpolitikai vagy módszertani kérdés, hanem alapvetően normatív probléma. Mielőtt egy rendszer arról döntene, hogy kit, kiket, milyen módon és milyen eszközökkel kíván támogatni, tisztázni kell azt is, hogy mit tekint sikeres felzárkózásnak. A különböző beavatkozások mögött ugyanis eltérő emberképek, fejlődésfelfogások és társadalomképek húzódnak meg.

A társadalmi felzárkóztatás hagyományos megközelítései gyakran az erőforrások elosztására, a hiányok csökkentésére vagy a szolgáltatásokhoz való hozzáférés biztosítására helyezik a hangsúlyt. Bár ezek a szempontok kétségtelenül fontosak, önmagukban nem adnak választ arra a kérdésre, hogy a támogatások végső célja valójában mi.

E probléma értelmezéséhez Amartya Sen képességszemlélete kínál kiemelkedően fontos elméleti keretet (Sen, 1999). Sen szerint a fejlődés nem azonosítható pusztán a gazdasági növekedéssel vagy az erőforrások mennyiségével. A valódi fejlődés lényege az emberek szabadságának és cselekvőképességének bővítése. A kérdés nem az, hogy valaki milyen javakkal rendelkezik, hanem az, hogy ezek segítségével milyen életet képes ténylegesen élni.

A capability approach központi fogalma a képesség (capability), amely az egyén számára rendelkezésre álló valós lehetőségeket jelenti. Sen megkülönbözteti az erőforrásokat, a működéseket és a képességeket. Az erőforrások önmagukban nem garantálják a fejlődést, hiszen ugyanazok az erőforrások különböző emberek számára eltérő lehetőségeket teremthetnek. A figyelem középpontjába ezért nem a birtokolt javak, hanem a megvalósítható életlehetőségek kerülnek.

Ez a megközelítés jelentős szemléletváltást eredményez a felzárkóztatás értelmezésében. A cél nem pusztán a hátrányok csökkentése vagy a hiányok pótlása, hanem annak elősegítése, hogy az érintettek képessé váljanak saját életük alakítására. A felzárkózás így nem egyszerű támogatási folyamatként jelenik meg, hanem a cselekvőképesség bővítésének folyamataként.

Martha Nussbaum továbbfejlesztette Sen megközelítését, és kidolgozta az alapvető emberi képességek listáját (Nussbaum, 2011). Nussbaum szerint az igazságos társadalom egyik alapvető feladata annak biztosítása, hogy minden ember rendelkezzen azokkal a minimális képességekkel, amelyek lehetővé teszik számára az emberhez méltó életet. E képességek közé tartozik többek között az egészség, az oktatás, a társas kapcsolatok kialakításának lehetősége, az önrendelkezés és a közösségi részvétel.

A felzárkóztatási rendszerek szempontjából a capability approach egyik legfontosabb üzenete az, hogy a beavatkozások sikeressége nem kizárólag az inputok vagy az erőforrások alapján értékelhető. Az eredményesség kérdése végső soron arra vezethető vissza, hogy a beavatkozás milyen mértékben járult hozzá az érintettek valós lehetőségeinek bővüléséhez.

Ez a felismerés közvetlenül kapcsolódik a jelen tanulmány egyik központi állításához. A felzárkóztatási rendszerek döntései nem érthetők meg kizárólag a szükségletek oldaláról. A szükséglet önmagában még nem mond semmit arról, hogy a beavatkozás képes-e növelni az érintettek cselekvőképességét. A döntések során ezért a várható hatás önálló jelentőséggel bír.

A képességszemlélet ugyanakkor egy fontos normatív korlátot is állít a döntéshozók elé. **A cselekvőképesség bővítésének célja nem igazolhatja a legsérülékenyebb csoportok kizárását.** Ha egy rendszer kizárólag ott avatkozik be, ahol gyors és látványos eredmények várhatók, fennáll annak veszélye, hogy éppen azok maradnak támogatás nélkül, akik a leginkább rászorulnak.

A működtethetőség kérdése: a realista értékelés perspektívája

A társadalmi felzárkóztatás kutatásában és gyakorlatában gyakran találkozunk azzal a kérdéssel, hogy egy adott beavatkozás működik-e. A hagyományos programértékelések jellemzően arra törekednek, hogy megállapítsák egy program eredményességét, és választ adjanak arra, hogy sikerült-e elérni a kitűzött célokat. A komplex társadalmi problémák esetében azonban ez a megközelítés gyakran elégtelennek bizonyul.

A társadalmi beavatkozások eredményessége ugyanis nem kizárólag magától a programtól függ. Ugyanaz a beavatkozás eltérő környezetben eltérő eredményeket produkálhat, sőt előfordulhat, hogy az egyik helyzetben sikeres, míg a másikban teljesen hatástalan marad. Ez a felismerés vezetett Pawson és Tilley (1997) realista értékelési megközelítésének kialakulásához.

A realista értékelés alapvető kérdése nem az, hogy egy program működik-e, hanem az, hogy mi működik, kinek, milyen körülmények között és milyen mechanizmusokon keresztül. Ez a szemlélet jelentős

elmozdulást jelent a hagyományos hatásvizsgálatokhoz képest. A figyelem középpontjába nem az átlagos eredmény kerül, hanem a kontextus, a működési mechanizmusok és a kimenetek kapcsolata.

Pawson és Tilley szerint a társadalmi programok hatása három elem kölcsönhatásából érthető meg: a kontextusból, a mechanizmusokból és a kimenetekből. A szakirodalomban ez a C-M-O, azaz Context-Mechanism-Outcome modellként ismert.

A felzárkóztatási rendszerek működése szempontjából a realista értékelés egyik legfontosabb tanulsága, hogy a beavatkozások nem önmagukban hatnak. A hatás mindig a kontextus és a mechanizmusok kölcsönhatásából születik meg. Ennek következtében ugyanaz az eszköz két eltérő helyzetben teljesen más eredményt produkálhat. A társadalmi felzárkóztatásban ez különösen jól megfigyelhető. Egy mentorprogram, családsegítő szolgáltatás vagy oktatási támogatás az egyik család esetében jelentős előrelépést eredményezhet, míg egy másik, hasonló szükségletekkel rendelkező család esetében alig vált ki változást. A különbség gyakran nem a program minőségéből fakad, hanem abból, hogy a beavatkozás milyen kontextusban próbál működni. E felismerés közvetlenül kapcsolódik a jelen tanulmány egyik alapfogalmához, a működtethetőséghez. A működtethetőség nem azonos a szükséglettel és nem azonos a várható hatással sem. Olyan köztes dimenziót jelent, amely azt fejezi ki, hogy a rendszer képes-e egyáltalán aktiválni azokat a mechanizmusokat, amelyek révén a kívánt hatás létrejöhet.

A működtethetőség szempontjából különösen fontos tényezők lehetnek az elérhetőség, a kapcsolódás lehetősége, az együttműködési potenciál, a bizalmi viszonyok, az intézményi jelenlét, a szakmai kapacitások és a partneri hálózat működése. A realista értékelés perspektívájából nézve ezek nem pusztán kiegészítő tényezők, hanem a beavatkozás sikerének alapvető feltételei.

Ez a felismerés segít megérteni a tanulmányban bevezetett Kritikus Felzárkózási Határ jelenségét is. A rendszer bizonyos helyzetekben nem azért lép vissza, mert a szükséglet alacsony, hanem azért, mert a kontextus olyan mértékben korlátozza a működési mechanizmusokat, hogy a várható hatás jelentősen csökken.

Komplex adaptív rendszerek és fejlesztő értékelés

A társadalmi felzárkóztatás kérdésének vizsgálata során egyre világosabbá válik, hogy a beavatkozások működése nem írható le egyszerű ok-okozati összefüggésekkel. A társadalmi problémák többnyire nem izolált jelenségek, hanem egymással kölcsönhatásban álló tényezők hálózatában jelennek meg. A szegénység, az oktatási hátrányok, a lakhatási problémák, a munkaerőpiaci kizorulás, a mentális terheltség és a társadalmi izoláció nem egymástól függetlenül alakulnak ki, hanem egymást erősítő folyamatok részeként.

E felismerés nyomán a társadalomtudományokban és a közpolitikai kutatásokban egyre nagyobb figyelmet kapott a komplex adaptív rendszerek elmélete. A megközelítés alapvető állítása szerint bizonyos rendszerek működése nem érthető meg kizárólag az egyes elemek vizsgálatán keresztül. A rendszer egészének viselkedése több, mint az alkotóelemek egyszerű összessége, mivel a szereplők közötti kölcsönhatások új mintázatokat és váratlan következményeket hoznak létre.

A komplex adaptív rendszerek legfontosabb jellemzői közé tartozik a nemlinearitás, az önszerveződés, a visszacsatolási folyamatok jelenléte, az előrejelezhetőség korlátozottsága, az alkalmazkodási képesség és a folyamatos változás. A társadalmi felzárkóztatás rendszerei mindegyik jellemzővel rendelkeznek.

A beavatkozások eredményei gyakran nem arányosak a befektetett erőforrásokkal. Egy kisebb támogatás jelentős változást eredményezhet, míg egy nagyszabású program alig hoz érzékelhető eredményt. Hasonlóképpen előfordulhat, hogy egy pozitívnak szánt intézkedés nem várt negatív következményekkel jár, vagy éppen ellenkezőleg, egy látszólag jelentéktelen változtatás hosszú távon jelentős hatást gyakorol a rendszer működésére.

Meadows (2008) rendszerszemléleti megközelítése szerint a társadalmi problémák kezelése során különösen fontos a visszacsatolási hurkok és a rendszer belső dinamikájának megértése. A problémák ugyanis nem egyszerűen megoldhatók, hanem folyamatosan újratermelődnek vagy átalakulnak a rendszer

működése során. A beavatkozások ezért nem külső korrekcióként, hanem a rendszerrel folytatott állandó kölcsönhatásként értelmezhetők.

Senge (2006) tanuló szervezet koncepciója hasonló következtetésre jut. A szerző szerint a komplex rendszerekben a sikeres működés kulcsa nem a tökéletes tervezés, hanem a folyamatos tanulás és alkalmazkodás képessége. A szervezeteknek képesnek kell lenniük arra, hogy a visszajelzések alapján újraértelmezzék saját működésüket és módosítsák döntéseiket.

A komplexitás problémájára reagál Michael Quinn Patton fejlesztő értékelési megközelítése is (Patton, 2010). Patton szerint a hagyományos értékelési modellek gyakran abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a program céljai, működési mechanizmusai és eredményei előre meghatározhatók. A komplex társadalmi környezetben azonban ez a feltételezés gyakran nem teljesül. A fejlesztő értékelés ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy a rendszereknek folyamatos tanulási és alkalmazkodási folyamatban kell működniük. Az értékelés nem a folyamat végén történő ellenőrzést szolgálja, hanem a működés közbeni döntések támogatását. A hangsúly a tanuláson, a reflexivitáson és az adaptáción van. Ez a szemlélet különösen jól kapcsolódik a jelen tanulmány által javasolt Felzárkózási Döntési Mátrixhoz. Az FDM nem statikus osztályozási rendszerként értelmezhető, hanem olyan döntéstámogató keretként, amely folyamatos újraértékelést tesz lehetővé. A szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás nem állandó tulajdonságok, hanem időben változó jellemzők.

A komplex adaptív rendszerek elmélete fontos magyarázatot ad a kritikus felzárkózási határ jelenségére is. A hagyományos lineáris logika szerint a szükséglet növekedése egyre intenzívebb beavatkozást kellene, hogy eredményezzen. A komplex rendszerek működése azonban nem követi ezt a mintázatot. Bizonyos ponton túl a problémák összetettsége olyan mértékűvé válhat, hogy a rendszer válaszképessége csökkenni kezd.

Gondoskodásetika, társadalmi igazságosság és a felzárkóztatás erkölcsi dimenziója

A társadalmi felzárkóztatás kérdése nem kizárólag szakpolitikai, intézményi vagy módszertani probléma. Minden beavatkozási döntés mögött olyan értékválasztások húzódnak meg, amelyek meghatározzák, hogy a rendszer kit tekint támogatandónak, milyen eredményeket tart kívánatosnak, és milyen felelősséget vállal a legsérülékenyebb csoportok iránt. A felzárkóztatási rendszerek működése ezért nem érthető meg pusztán technikai racionalitás alapján, szükség van azok erkölcsi alapjainak vizsgálatára is.

A társadalmi igazságosság klasszikus elméletei közül John Rawls (1971) munkássága fontos kiindulópontot jelent. Rawls szerint az igazságos társadalom egyik alapvető ismérve, hogy intézményei a legkedvezőtlenebb helyzetben lévők érdekeit is figyelembe veszik. A különbségelv szerint az egyenlőtlenségek csak akkor igazolhatók, ha azok a legrosszabb helyzetben lévők javát szolgálják. A felzárkóztatás szempontjából ez a megközelítés azt sugallja, hogy a támogatási rendszereknek különös figyelmet kell fordítaniuk a súlyosabb hátrányokkal élő csoportokra. A gyakorlat azonban gyakran ennél bonyolultabb helyzetet mutat. A legsérülékenyebb helyzetek sok esetben egyben a legnehezebben kezelhető helyzetek is. A szükséglet és a működtethetőség ezért nem mindig mutat ugyanabba az irányba.

Nancy Fraser (2008) tovább árnyalja ezt a képet, amikor rámutat arra, hogy az igazságosság nem csupán az erőforrások elosztásának kérdése. Legalább ilyen fontos az elismerés és a társadalmi részvétel lehetősége. A társadalmi kirekesztődés gyakran nem pusztán anyagi hátrányt jelent, hanem azt is, hogy bizonyos csoportok elveszítik a lehetőséget arra, hogy teljes jogú szereplőként jelenjenek meg a társadalmi térben. Ez a felismerés különösen jelentős a felzárkóztatás szempontjából. A támogatás hiánya nem egyszerűen szolgáltatáshiányt jelenthet, hanem a társadalmi láthatatlanná válás folyamatát is erősítheti. A rendszer döntései ezért nem csupán gyakorlati következményekkel járnak, hanem szimbolikus jelentőséggel is bírnak.

A felzárkóztatás erkölcsi dimenziójának értelmezésében kiemelkedő szerepet játszik Joan Tronto gondoskodásetikai megközelítése (Tronto, 1993, 2013). Tronto kritikája szerint a modern társadalmak hajlamosak a gondoskodást technikai vagy adminisztratív feladatként kezelni, miközben annak alapvetően erkölcsi természete van.

A gondoskodásetika szerint a társadalmi kapcsolatok fenntartása és a sérülékeny helyzetben lévők támogatása nem csupán szolgáltatás, hanem erkölcsi felelősség. Tronto négy alapvető dimenziót különít el: figyelmesség, felelősségvállalás, kompetencia és válaszkészség. Későbbi munkáiban ehhez kapcsolja a demokratikus részvétel és az igazságosság kérdését is.

A jelen tanulmány szempontjából különösen fontos a figyelmesség és a felelősség fogalma. A kritikus felzárkózási határ közelében ugyanis a rendszer gyakran olyan helyzetekkel találkozik, amelyek kezelésére a hagyományos eszközök már nem bizonyulnak elegendőnek. Ilyenkor fennáll a veszélye annak, hogy a rendszer a működtethetőség csökkenését a beavatkozás teljes megszüntetésének indokaként értelmezi. A gondoskodásetika perspektívájából azonban ez problematikus lenne. A sérülékenységi növekedése nem csökkenti a felelősséget, hanem éppen ellenkezőleg: fokozza azt. Az erkölcsi kérdés tehát nem az, hogy érdemes-e támogatni az adott helyzetet, hanem az, hogy milyen formában lehetséges felelősen jelen maradni.

Kutatási rés és elméleti hozzájárulás

A szakirodalom áttekintése alapján megállapítható, hogy a társadalmi felzárkóztatás kutatása jelentős eredményeket ért el a szegénység, a társadalmi kirekesztődés, az egyenlőtlenségek, a képességfejlesztés, a programértékelés és a komplex rendszerek vizsgálatában. Ugyanakkor viszonylag kevés figyelem irányult arra a kérdésre, hogy a különböző rendszerek miként kezelik azokat a helyzeteket, ahol a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás nem mutat ugyanabba az irányba.

A szakirodalom elsősorban három kérdésre koncentrált:

- milyen szükségletek léteznek;
- milyen beavatkozások működnek;
- és milyen eredmények érhetők el.

Lényegesen kisebb figyelem irányult arra, hogy a rendszerek miként döntenek a beavatkozások megvalósításáról olyan helyzetekben, ahol a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás egymással ellentétes irányba mutat. A döntések szerepe ugyan megjelenik Lipsky street-level bureaucracy elméletében, azonban a szakirodalom elsősorban a mérlegelési szabadság és az intézményi korlátok kérdéseire koncentrált. Kevésbé vizsgálja, hogy maga a mérlegelés milyen strukturált logika mentén történik, illetve milyen tényezők alakítják a döntések mögött álló egyensúlykeresést. A jelenlegi elméletek nem adnak megfelelő magyarázatot arra a jelenségre, amikor egy rendszer felismeri a szükségletet, rendelkezik valamilyen beavatkozási lehetőséggel, mégsem, vagy csak korlátozottan avatkozik be. Különösen hiányzik annak elméleti magyarázata, hogy a nagyon magas szükséglet miatt vezethet bizonyos helyzetekben a beavatkozás intenzitásának csökkenéséhez.

A jelen tanulmány erre a kutatási részre kíván választ adni a Kritikus Felzárkózási Határ fogalmának bevezetésével. A Kritikus Felzárkózási Határ az a döntési pont, ahol az érintett személy, vagy család szükségleteinek komplexitása már nem növeli, hanem csökkenti a beavatkozás valószínűségét, mivel a rendszer működtethetőségi és hatásossági feltételei sérülnek.

A fogalom alapja annak felismerése, hogy a felzárkóztatási rendszerek nem kizárólag szükségletalapon működnek. A döntések során a szükséglet mellett megjelenik a kapcsolódás lehetősége, a szakmai jelenlét fenntarthatósága, az együttműködés valószínűsége, a várható eredményesség és az intézményi kapacitás. A Kritikus Felzárkózási Határ fogalma nem azt állítja, hogy a rendszer tudatosan kizárja a legsérülékenyebb élethelyzetben lévő személyek és családok felzárkóztatásának lehetőségét. Sokkal inkább arra mutat rá, hogy bizonyos ponton túl a problémák komplexitása meghaladja az adott rendszer működési kereteit.

A Kritikus Felzárkózási Határ értelmezéséhez a tanulmány bevezeti a Beavatkozási Egyensúly fogalmát is. A Beavatkozási Egyensúly az a helyzet, amelyben a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás olyan arányban állnak egymással, amely lehetővé teszi a felelősen vállalható beavatkozást. A fogalom jelentősége abban áll, hogy a felzárkóztatási döntéseket nem egyetlen tényező eredményeként, hanem több dimenzió közötti egyensúlykeresésként értelmezi.

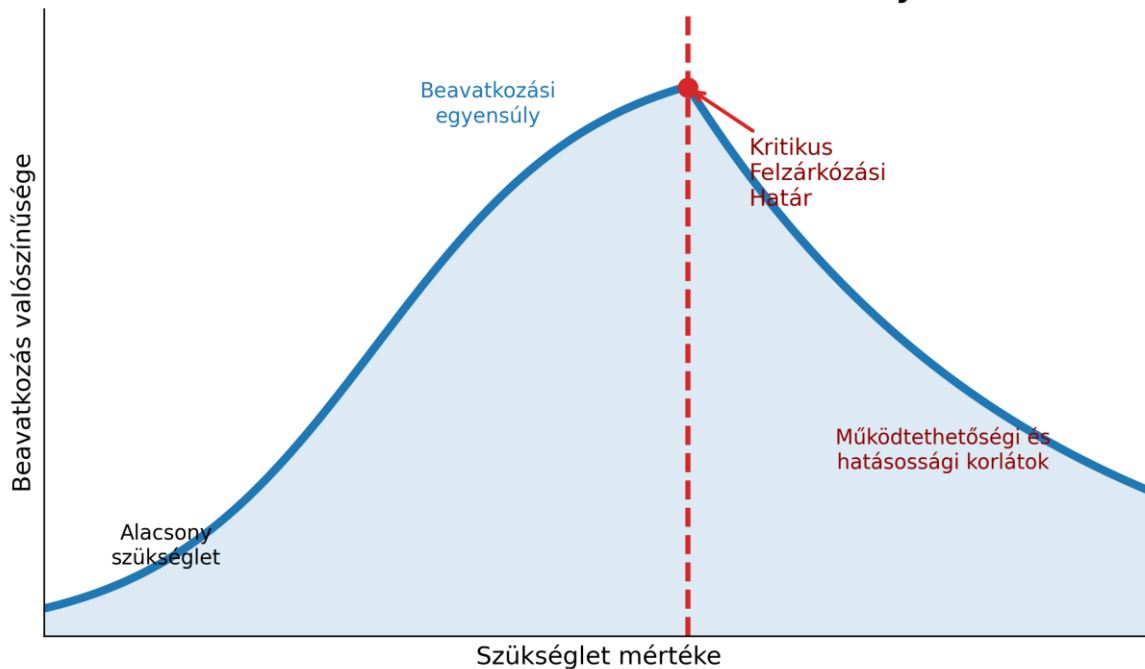
A tanulmány harmadik hozzájárulása a Felzárkózási Döntési Mátrix kidolgozása. Az FDM három alapidimenzióra épül:

- szükséglet,
- működtethetőség
- és várható hatás.

A modell célja nem a szakmai döntések automatizálása, hanem a döntési folyamatok láthatóvá tétele. Az FDM lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy egy adott helyzet támogató beavatkozást, intenzív fejlesztő beavatkozást, védelmi beavatkozást vagy alternatív intézményi választ igényel-e.

A tanulmány elméleti hozzájárulása három szinten ragadható meg. Fogalmi szinten új fogalmakat vezet be, modellszinten kidolgozza a Felzárkózási Döntési Mátrixot, értelmezési szinten pedig a felzárkóztatás szükségletalapú értelmezését egy döntésalapú perspektívával egészíti ki.

A Kritikus Felzárkózási Határ modellje

1. ábra. A Kritikus Felzárkózási Határ elméleti modellje. A modell azt szemlélteti, hogy a szükséglet növekedésével egy pontig nő a beavatkozás valószínűsége, majd a rendszer működtethetőségi és hatásossági korlátai miatt csökkenni kezd.

1. táblázat. A tanulmány kulcsfogalmai

Fogalom	Definíció
Kritikus Felzárkózási Határ	Az a pont, ahol az érintett családok, személyek szükségleteinek komplexitása és növekedése már nem növeli, hanem csökkenti a beavatkozás valószínűségét
Beavatkozási Egyensúly	A szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás olyan aránya, amely lehetővé teszi a felelősen vállalható beavatkozást.
Felzárkózási Döntési Mátrix	Háromdimenziós döntéstámogató modell, amely a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás metszetében értelmezi a döntéseket.

Minimumválasz-elv	Minden azonosított szükséglethez kapcsolódnia kell valamilyen intézményi válasznak, akkor is, ha a rendszer nem képes a teljes probléma kezelésére.
Méltányossági Garancia	A magas szükségletű helyzetek nem zárhatók ki pusztán alacsony működtethetőség miatt.

A Felzárkózási Döntési Mátrix (FDM): egy integrált döntési modell

A társadalmi felzárkóztatás szakmai gyakorlatában a döntések ritkán alapulnak kizárólag a szükségletek azonosításán. Bár a szükséglet meghatározó kiindulópont, a beavatkozások tényleges megvalósulását számos további tényező befolyásolja. A szakembereknek egyszerre kell mérlegelniük a problémák súlyosságát, a rendelkezésre álló kapacitásokat, az együttműködés lehetőségét, valamint a várható eredményeket.

A tanulmány alapfeltevése szerint a felzárkóztatási rendszerek működésének megértéséhez olyan modellre van szükség, amely képes egyidejűleg kezelni ezeket a szempontokat. Ennek érdekében kerül bevezetésre a Felzárkózási Döntési Mátrix, amely a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás hármas dimenziójára épül.

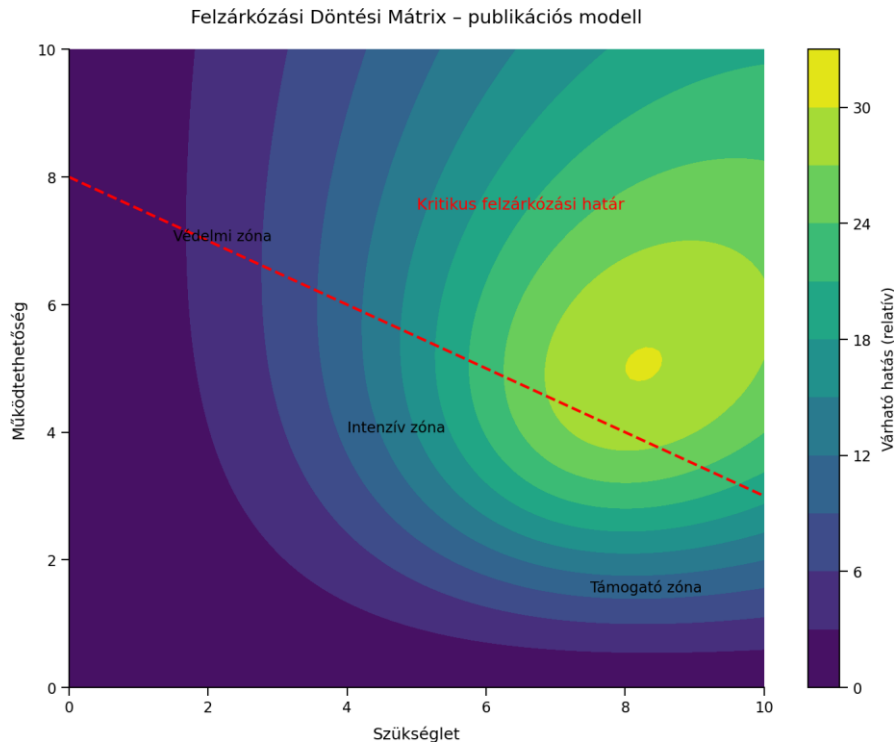
A modell célja nem a szakmai döntések automatizálása, hanem a döntési logika explicitté tétele. Segítségével láthatóvá válik, hogy a beavatkozások mögött milyen mérlegelési folyamatok állnak, illetve az, hogy a különböző helyzetek miért eredményeznek eltérő szakmai válaszokat.

Az FDM három alapidimenziója

A szükséglet a beavatkozás indokoltságát jelenti. Azokat a hiányállapotokat, kockázatokat és hátrányokat foglalja magában, amelyek akadályozzák az egyén vagy a család társadalmi részvételét és életlehetőségeit. A szükséglet értékelésének fő területei lehetnek a lakhatási helyzet, a családi stabilitás, az oktatási és tanulási esélyek, az egészségi állapot, a társadalmi kapcsolatok, a transzgenerációs, vagy öröklött hátrányok és az anyagi biztonság.

A működtethetőség annak mértéke, hogy a rendszer képes-e ténylegesen kapcsolatba lépni az érintettel és fenntartani a beavatkozási folyamatot. A működtethetőséget befolyásolhatja az elérhetőség, az együttműködési készség, az intézményi kapcsolódás és elérhetőség, a szakmai kapacitás, a partnerhálózat rendelkezésre állása és a beavatkozási mandátum.

A harmadik dimenzió a várható hatás. Ez annak becslését jelenti, hogy a beavatkozás milyen valószínűséggel vezet érzékelhető eredményhez. A hatás különböző szinteken értelmezhető: fejlődés, stabilizáció, kármegelőzés, kapcsolódás fenntartása vagy intézményi visszacapcsolás. A hatás fogalma ezért nem szűkíthető le kizárólag a látványos sikerességre.

2. ábra. A Felzárkózási Döntési Mátrix háromdimenziós szerkezete. A modell a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás dimenziói mentén értelmezi a felzárkóztatási döntéseket.

2. táblázat. Az FDM dimenziói és értelmezésük

Dimenzió	Alapkérdés	Lehetséges indikátorok
Szükséglet	Mi, és mekkora a probléma?	lakhatás, tanulmányi lemaradás, szociális és egészségügyi kockázat, intézményi leválás, transzgenerációs hatás, társadalmi mobilitás stb.
Működtethetőség	Lehetséges-e a beavatkozás?	elérhetőség, együttműködés, kapacitás, partneri kapcsolódás, motiválhatóság
Várható hatás	Várható-e érdemi változás?	fejlődés, stabilizáció, kármegelőzés, visszakapcsolódás, felzárkózás

Beavatkozási Egyensúly

A három dimenzió metszetében jelenik meg az a jelenség, amelyet a tanulmány Beavatkozási Egyensúlynak nevez. Beavatkozási Egyensúly alatt azt a helyzetet értjük, amikor a szükséglet mértéke, a rendszer működtetési képessége és a várható hatás olyan arányban állnak egymással, amely lehetővé teszi az értelmezhető és felelősen vállalható szakmai beavatkozást.

A Beavatkozási Egyensúly nem statikus állapot. A rendszer folyamatosan újraértékeli az egyes dimenziókat, és ezek változásával együtt módosul a beavatkozási stratégia is. A modell éppen ezért nem egy lezárt besorolási rendszer, hanem dinamikus döntéstámogató keret.

Kritikus Felzárkózási Határ

A modell központi eleme a Kritikus Felzárkózási Határ fogalma. A szakirodalomban a beavatkozási rendszerek működését általában a szükséglet növekedésével összhangban értelmezik. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy létezik egy olyan pont, ahol ez az összefüggés megtörik.

A Kritikus Felzárkózási Határ az a pont, ahol a szükséglet további növekedése már nem növeli, hanem csökkenti a beavatkozás valószínűségét, mivel a rendszer működtethetőségi és hatásossági feltételei sérülnek. Ez a jelenség különösen jól megfigyelhető azokban a helyzetekben, ahol egyszerre van jelen súlyos szociális hátrány, intézményi leválás, kapcsolati instabilitás, alacsony együttműködési potenciál és komplex pszichoszociális terhelés. Ilyen esetekben a rendszer gyakran nem a szükséglet hiánya miatt lép vissza, hanem azért, mert az elérhető és rendelkezésre álló eszközrendszer nem alkalmas a probléma kezelésére. A kritikus határ felismerése azonban nem jelentheti a támogatás megszüntetését, sokkal inkább annak jelzése, hogy a megszokott beavatkozási logikáról más típusú, például védelmi vagy krízisorientált logikára kell áttérni.

A Felzárkózási Döntési Mátrix szerkezete

Az FDM háromszintű értékelést alkalmaz mindhárom dimenzióban. A szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás alacsony, közepes vagy magas szinten jelenhet meg. Ennek eredményeként közel harminc döntési helyzet különíthető el. A modell lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy egy adott eset támogató beavatkozást, intenzív fejlesztő beavatkozást, védelmi beavatkozást vagy alternatív szakmai választ igényel-e.

A modell nem önálló beavatkozási rendszerként értelmezhető, hanem döntéstámogató keretként. Az intézményi működésben az alábbi folyamatba illeszthető: jel, értelmezés, szükségletértékelés, FDM, beavatkozási döntés, visszacsatolás. **Ebben az értelemben az FDM nem helyettesíti a szakmai ítélőképességet, hanem strukturált keretet biztosít annak gyakorlásához.**

3. táblázat. Beavatkozási szintek az FDM alapján

Beavatkozási szint	Jellemző helyzet	Elsődleges cél	Tipikus válasz
Támogató beavatkozás	közepes vagy magas működtethetőség	képességbővítés	mentorálás, fejlesztés, kapcsolódás erősítése
Intenzív beavatkozás	magas szükséglet és részleges működtethetőség	komplex stabilizáció	többszereplős esetkezelés, családi és intézményi támogatás
Védelmi beavatkozás	nagyon magas szükséglet és alacsony működtethetőség	kármegelőzés és biztonság	krízisintervenció, monitorozás, partneri tovább irányítás

A beavatkozási határ etikai dilemmái és a méltányosság kérdése

A társadalmi felzárkóztatás rendszerei sajátos normatív feszültségben működnek. Egyfelől a szakmai és társadalmi elvárás azt sugallja, hogy a legsúlyosabb helyzetekben szükséges a legerősebb beavatkozás. Másfelől a gyakorlati tapasztalat azt mutatja, hogy éppen ezekben a helyzetekben a legnehezebb eredményes és fenntartható támogatási folyamatot kialakítani.

A felzárkóztatási rendszerek így folyamatosan két alapelv között egyensúlyoznak: a szükségletalapú igazságosság elve és a megvalósíthatóság, illetve eredményesség elve között. A szükségletalapú igazságosság azt követeli, hogy a támogatások a legsúlyosabb hátrányokkal küzdő csoportokhoz jussanak el. A megvalósíthatóság logikája ugyanakkor arra ösztönzi a rendszereket, hogy olyan helyzetekre koncentráljanak, ahol a beavatkozásnak reális esélye van eredményt elérni.

A tanulmányban bemutatott Kritikus Felzárkózási Határ egyik legfontosabb következménye az, amit működtethetőségi paradoxonnak nevezhetünk. A paradoxon lényege, hogy minél súlyosabbá válik egy helyzet, bizonyos ponton túl annál nehezebbé válik a beavatkozás működtetése. Ennek okai lehetnek az intézményi leválás, a bizalomvesztés, a többszörös hátrányhalmozódás, a mentális vagy kapcsolati terheltség, az izoláció és a hosszú távú kudarcélmények.

A paradoxon veszélye nyilvánvaló. Ha a döntések kizárólag a működtethetőség szempontjára épülnek, akkor a legsérülékenyebb csoportok fokozatosan kiszorulhatnak a támogatási rendszerekből. A felzárkóztatási rendszerek legitimációja ezért nem kizárólag az eredményességből fakad. Legalább ilyen fontos a méltányosság biztosítása.

A méltányosság ebben az összefüggésben nem azonos az egyenlőséggel. Az egyenlőség ugyanazt a támogatást biztosítja mindenki számára. A méltányosság ezzel szemben azt jelenti, hogy a különböző helyzetekhez eltérő válaszok rendelkezhetők, ugyanakkor senki nem válhat láthatatlanná pusztán azért, mert helyzete túl komplex vagy túl nehezen kezelhető. A tanulmány álláspontja szerint a Kritikus Felzárkózási Határ felismerése nem vezethet a beavatkozás megszüntetéséhez. **Sokkal inkább annak felismeréséhez kell vezetnie, hogy más típusú beavatkozásra van szükség.** A kérdés tehát nem az, hogy történik-e beavatkozás, hanem az, hogy milyen beavatkozás történik.

Ebből következik a Minimumválasz-elv. A Minimumválasz-elv szerint minden azonosított szükséglethez kapcsolódnia kell valamilyen intézményi válasznak, még akkor is, ha a rendszer nem képes a probléma teljes körű kezelésére. Ez a válasz lehet kapcsolatfenntartás, monitorozás, krízisintervenció, védelmi intézkedés, partneri továbbirányítás vagy intenzív támogatás. A működtethetőség és a méltányosság közötti feszültség kezelése érdekében a beavatkozások differenciálása szükséges. A tanulmány három alapvető beavatkozási szintet különít el: támogató beavatkozás, intenzív beavatkozás és védelmi beavatkozás. A kritikus felzárkózási határ közelében a rendszernek nem visszalépnie kell, hanem át kell váltania védelmi logikára.

A társadalmi felzárkóztatásban a legnehezebb döntések nem technikai természetűek. A valódi kérdés nem az, hogy milyen indikátort használunk, vagy milyen programot működtetünk. A valódi kérdés az, hogy mit tekintünk elfogadható kimenetnek. Elfogadható-e a részleges siker? Elfogadható-e a stabilizáció fejlődés helyett? Elfogadható-e a kapcsolat fenntartása akkor, amikor a probléma megoldása nem reális? Ezek a kérdések nem módszertani, hanem erkölcsi kérdések.

Az FDM alkalmazása során ezért szükséges az átláthatósági garancia, a méltányossági garancia, a minimumválasz-garancia, a továbbirányítási garancia és a reflexivitási garancia érvényesítése. E garanciák célja annak biztosítása, hogy a működtethetőség szempontja ne váljon a kizárás mechanizmusává, hanem a felelős és tudatos döntéshozatal eszközeként működjön.

Következtetések és további kutatási irányok

A társadalmi felzárkóztatásról szóló szakmai és tudományos diskurzusok jellemzően a szükségletek feltárására, a beavatkozások fejlesztésére és az eredmények értékelésére koncentrálnak. Kevesebb figyelem irányul arra a döntési folyamatra, amely meghatározza, hogy egyáltalán mely helyzetekben, milyen formában és milyen intenzitással történik beavatkozás. A tanulmány központi állítása szerint a felzárkóztatás egyik legfontosabb, ugyanakkor kevésbé látható dimenziója maga a döntés.

A vizsgálat rámutatott arra, hogy a szükséglet önmagában nem elegendő a beavatkozások megértéséhez. A gyakorlatban a döntések három alapvető tényező együttes mérlegeléséből születnek: a szükséglet mértékéből, a működtethetőség feltételeiből és a várható hatás valószínűségéből. E három tényező együttes figyelembevétele nélkül a felzárkóztatási rendszerek működése csak részben érthető meg.

A tanulmány elsődleges elméleti hozzájárulása a felzárkóztatás döntésalapú értelmezése. A bemutatott megközelítés a felzárkóztatást nem elsősorban szolgáltatási vagy programlogikai kérdésként értelmezi, hanem olyan döntési térként, amelyben a különböző szakmai, intézményi és etikai szempontok folyamatos egyensúlykeresésben állnak.

Ennek keretében a tanulmány három új elemet vezetett be. A Beavatkozási Egyensúly azt a helyzetet jelöli, amelyben a szükséglet, a működtethetőség és a várható hatás olyan arányban áll egymással, amely lehetővé teszi a felelősen vállalható beavatkozást. A Kritikus Felzárkózási Határ azt a pontot jelöli, ahol a szükséglet növekedése már nem növeli, hanem csökkenti a beavatkozás valószínűségét. A Felzárkózási Döntési Mátrix pedig olyan döntéstámogató modell, amely a háromdimenziós elemzésre épül.

A tanulmány egyik legfontosabb felismerése, hogy a felzárkóztatási rendszerek működésében a nem-cselekvés is döntés. Amikor egy rendszer nem avatkozik be, ez nem feltétlenül a szükséglet hiányát vagy a szakmai érzéketlenséget jelzi. Sok esetben olyan helyzetről van szó, amelyben a rendelkezésre álló eszközök és a probléma komplexitása közötti egyensúly megszűnik.

E ponton a rendszer nem egyszerűen technikai korlátokkal találkozik, hanem saját működésének határaival. A tanulmány ezért amellet érvel, hogy a felzárkóztatás határa nem ott húzódik, ahol elfogy a jó szándék, hanem ott, ahol a rendszernek döntenie kell saját felelősségének, kompetenciájának és erkölcsi vállalásainak hatáiról.

A tanulmány elsősorban elméleti modellalkotásra vállalkozott. A bemutatott fogalmak és összefüggések konceptuális jellegűek, ezért empirikus vizsgálatot igényelnek. Nyitott kérdés, hogyan operacionalizálható a működtethetőség, milyen indikátorok segítségével mérhető a várható hatás, hogyan azonosítható empirikusan a kritikus felzárkózási határ, illetve milyen intézményi környezetekben működik legjobban a modell.

A további kutatások számára négy fő irány rajzolódik ki:

- az FDM empirikus validációja különböző intézményi környezetekben;
- a döntési mintázatok feltárása;
- dashboard alapú döntéstámogató rendszerek fejlesztése;
- valamint a döntési folyamatok és beavatkozási mintázatok minőségbiztosítási elemzése.

A társadalmi felzárkóztatásról szóló gondolkodás hosszú időn keresztül elsősorban a hiányokra, problémákra és beavatkozásokra koncentrált. A jelen tanulmány arra tett kísérletet, hogy a figyelmet a döntések felé fordítsa. A működő felzárkóztatási rendszer nem az, amely minden problémát megold, hanem az, amely képes felismerni saját lehetőségeit és korlátait, tudatosan mérlegeli döntéseit, valamint vállalja azok következményeit.

Ebben az értelemben a felzárkóztatás végső kérdése nem az, hogy mit tesz a rendszer, hanem az, hogy mit tekint felelős cselekvésnek. A felzárkózás határa tehát nem technikai, hanem döntési és erkölcsi határ. Ennek felismerése új perspektívát nyithat a társadalmi felzárkóztatás elméleti és gyakorlati megközelítésében egyaránt.

Abstract

This theoretical paper argues that social inclusion and catch-up systems cannot be understood solely through the identification of needs, the design of interventions, or the evaluation of outcomes. Less attention has been paid to the decision-making processes that determine whether an intervention takes place at all, and in what form. Drawing on the literature of social exclusion, street-level bureaucracy, the capability approach, realist evaluation, complex adaptive systems and the ethics of care, the paper introduces the concept of the Critical Inclusion Threshold. This concept refers to the point at which further increases in need no longer increase but rather decrease the probability of intervention, because the system's conditions of feasibility and effectiveness are undermined. The paper also develops the concept of Intervention Equilibrium and presents the Inclusion Decision Matrix (IDM) as a three-dimensional theoretical model based on need, feasibility and expected impact. The model is not intended to automate professional decisions; rather, it aims to make the underlying logic of decision-making visible and open to reflection. The paper concludes that the boundary of social inclusion is not merely technical, but decisional and ethical.

Keywords: #social inclusion, #decision-making, #street-level bureaucracy, #capability approach, #realist evaluation, #Critical Inclusion Threshold, #Inclusion Decision Matrix, ethics of care

Felhasznált irodalom

- Atkinson, A. B. (2015). *Inequality: What can be done?* Harvard University Press.
- Bernstein, B. (1975). *Class, codes and control* (Vol. 3). Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education* (pp. 241–258). Greenwood Press.
- Bruner, J. (1996). *The culture of education*. Harvard University Press.
- Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94, S95–S120.
- Darvas, Á. (2018). *Gyermekek Magyarországon*. ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék.
- Ferge, Zs. (2000). *Elszabaduló egyenlőtlenségek*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.
- Ferge, Zs. (2017). *Magyar társadalom- és szociálpolitika 1990–2015*. Osiris Kiadó.
- Fraser, N. (2008). *Scales of justice: Reimagining political space in a globalizing world*. Columbia University Press.
- Greenhalgh, T., & Papoutsis, C. (2018). Studying complexity in health services research. *BMC Medicine*, 16, 95.
- Kozma, T. (2006). Az összehasonlító neveléstudomány alapjai. *Új Mandátum*.
- Lannert, J. (2015). A korai iskolaelhagyás társadalmi összefüggései. *Educatio*, 24(3), 377–390.
- Levitas, R. (2005). *The inclusive society? Social exclusion and New Labour* (2nd ed.). Palgrave Macmillan.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy: Dilemmas of the individual in public services*. Russell Sage Foundation.
- Masten, A. S. (2014). *Ordinary magic: Resilience in development*. Guilford Press.
- Meadows, D. H. (2008). *Thinking in systems: A primer*. Chelsea Green Publishing.
- Nahalka, I. (2013). *Konstruktivizmus és nevelés*. Eötvös Kiadó.
- Nussbaum, M. C. (2011). *Creating capabilities: The human development approach*. Harvard University Press.
- Patton, M. Q. (2010). *Developmental evaluation: Applying complexity concepts to enhance innovation and use*. Guilford Press.
- Patton, M. Q. (2021). *Principles-focused evaluation*. Guilford Press.
- Pawson, R. (2013). *The science of evaluation: A realist manifesto*. Sage.
- Pawson, R., & Tilley, N. (1997). *Realistic evaluation*. Sage.
- Rawls, J. (1971). *A theory of justice*. Harvard University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Oxford University Press.
- Senge, P. M. (2006). *The fifth discipline: The art and practice of the learning organization* (Rev. ed.). Doubleday.
- Silver, H. (1994). Social exclusion and social solidarity: Three paradigms. *International Labour Review*, 133(5–6), 531–578.
- Snowden, D. J., & Boone, M. E. (2007). A leader's framework for decision making. *Harvard Business Review*, 85(11), 68–76.

- Townsend, P. (1979). *Poverty in the United Kingdom*. Penguin Books.
- Tronto, J. C. (1993). *Moral boundaries: A political argument for an ethic of care*. Routledge.
- Tronto, J. C. (2013). *Caring democracy: Markets, equality, and justice*. New York University Press.
- Ungar, M. (2011). *The social ecology of resilience*. Springer.
- Werner, E. E., & Smith, R. S. (1992). *Overcoming the odds: High risk children from birth to adulthood*. Cornell University Press.
- Westhorp, G. (2014). *Realist impact evaluation: An introduction*. Overseas Development Institute.